

DOI: 10.32347/2076-815x.2022.79.463-473

УДК 711.1

д.арх., доцент **Яценко В.О.**,
viktoryathenko@ukr.net, ORCID: 0000-0002-6054-729X,
Короткова Т.М.,
kotasya@ukr.net, ORCID: 0000-0002-8375-569X,
д.т.н., професор **Сингаївська О.І.**,
o.syngaiivska@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1313-7201,
Київський національний університет будівництва і архітектури

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СІЛЬСЬКОГО ГРОМАДСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА В ПРОЦЕСІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ

Розглянута та зроблена спроба звернути увагу на один з самих важливих елементів системи розселення, це громадський простір села, який представлений багатофункціональними комплексами в відповідності до вимог адміністративної реформи.

Саме недостатня увага до їх формування є однією з причин міграційних процесів село-місто. В статті зроблено акцент на деякі причини, які є головними. Монопрофільність окремих об'єктів обслуговування не відповідає потребам населення, тому нова адміністративна реформа має за мету створити на базі сіл-центрів об'єднаних територіальних громад повний комплекс поліпрофільної системи організації обслуговування населення. Запропонована історична типологічна система формування сільського громадського середовища за останнє століття в Україні.

Ключові слова: система розселення; село; комплекс; громадське середовище; адміністративна реформа; територіальна громада.

Актуальність проблеми. Процес урбанізації, який особливо почав набирати оберти в кінці ХІХ на початку ХХ століть практично у всіх країнах, пов'язаний з промисловим бумом, сьогодні поступово стабілізувався. Проте, в останні два десятиріччя парадигма урбаністичної теорії набула особливо високих темпів і встигла завдати значних втрат в сільській місцевості. [10]

Процес урбанізації передбачає зростання кількості міст, що призводить до притягування сільського населення з сіл в міста. Недостатня та неповноцінна сфера обслуговування в сільській місцевості знижують привабливість проживання в ній.

Аграрні комплекси витісняють фермерські господарства, які стають неконкурентоспроможні та поступово зникають як осередки працевлаштування

сільських жителів. Сільські поселення фактично втрачають головну агропромислову функцію не отримуючи натомість нічого.

В нашій країні процес урбанізації проходив за своєю особливою специфікою скоріше як соціальний експеримент, що знайшло своє відображення на якісних характеристиках, які скоріше можна назвати недійсними. Особливих темпів набули міграційні процеси: місто починає рости за рахунок сільської місцевості, що веде до занепаду села як такого.

Централізація головних міст як центрів майбутніх мегаполісів вибудовує вертикаль економічного розвитку. Сільська місцевість як низ даної вертикалі неправдивої урбанізації стала нарощувати бідність культурного шару, падіння культури сільського населення, міграцію та регрес культурного рівня міського соціуму.

Аналіз джерел дослідження. Загальними закономірностями розселення та містобудівних систем присвячені ряд наукових праць М.М.Дьоміна, М.М.Габреля, Є.С.Куця, Г.Й.Фільварова, І.О.Фоміна, М.В.Бевза [1, 10, 13], які є методологічною базою для даного дослідження. Важливим внеском в дослідження проблем формування окремих функціональних підсистем є: кудьтурологічних – Г.Л.Ковальської, Г.О.Осіченко і рекреаційних – Т.Ф.Панченко, І.В.Родічкіна, В.В.Шулика, Г.М.Шульги, І.І.Устінової, питаннях економічного розвитку окремих галузей – А.М.Малієнко, В.П.Ярмоленко, В.Р.Беленького та ін. [11, 15, 16, 18]

Мета публікації. Шляхом дослідження існуючих вітчизняних поліфункціональних центрів, які будувались на традиціях, культурі, природних та етнічних особливостях визначити типологічні, стилістичні, містобудівні засади можливої трансформації їх в багатфункціональні громадські центри нових адміністративних одиниць – центрів об'єднаних територіальних громад, що дозволить розпочати відродження сільської соціальної та громадської інфраструктури.

Гнучка мережа подібних центрів як нових так і реновацію існуючих дозволить відродити значення громадської архітектури в відновленні соціально-культурної та економічної стратегії життя сільських поселень. [9]

Основними завданнями дослідження є аналіз базових типів громадських закладів, що формують соціально-культурне життя села, виявлення особливостей функціональної структури та розміщення багатфункціональних центрів в залежності від наявних базових функцій, пропозиція принципів архітектурної організації гнучкої мережі обслуговування громадського життя села-центра територіальної громади.

Виклад основного матеріалу. Кожного разу коли мова заходить про необхідність більше уваги приділяти селу та аграрному сектору,

розпочинаються дебати, дають пояснення, що таке система розселення, що у нас ще існують села, хутори та селища міського типу, що потрібно спочатку упорядкувати, укрупнити, змодельовати та ще багато іншого. В деяких спеціалістів існує більш широка класифікація, наприклад за напрямком діяльності – аграрні, промислові, рекреаційні, транспортні тощо, тобто за розміщенням, за формою плану, а потім сумна статистика, що село помирає і кожного року зникають десятки сіл. Зникають як адміністративні одиниці; зникають як осередки національної культури, виробничих традицій, взагалі як місця проживання корінних українців, які віками формували цю систему розселення. [14, 5, 12, 17]

В літературі ми ж читаємо «Система розселення – цілеспрямоване регулююче розміщення населення, формуюче територіально в функціонально єдині містобудівні утворення». [11]

І тільки одиниці задумуються говорячи про те, що сучасній людині незалежно від місця її проживання потрібна професійна праця, яка дозволить отримати щось інше, тоді коли вона забажає, а не тоді коли її запропонують.

Нова система адміністративного поділу території, а саме укрупнення районів та об'єднання територіальних громад створила умови, коли централізований розподіл вже не діє, а місцевий ще неспроможний. Територіальні громади об'єднані за «рекомендаційними» принципами так і не зрозуміли, що для них має стати економічним стимулом розвитку та як реформувати систему обслуговування за новими стандартами.

Законодавче трактування, що в Україні існує єдина система розселення, яка ділиться на міське і сільське мабуть і призвело до змішування вимог, можливостей та умов життя, праці, відпочинку, обслуговування тощо, жителів села і міста. Весь час сільське розселення було ресурсною складовою для загальної системи як-то трудові ресурси, природні цінності, копалини, території для задоволення потреб міст. В цілому село стояло і стоїть в позиції очікування здійснення обіцянки, що за великою частиною показників його прирівнюють до міста. І особливою обіцянкою була завжди система соціального та культурного обслуговування. [8, 12, 18]

А що ми маємо на сьогодні, різниця в доходах населення досить суттєва, більше 23%, а витрати на соціальну сферу міського жителя в рази вищі за сільського та кращі за якістю. Політика укрупнення системи розселення та передача саморегулюючих повноважень поки що не принесла суттєвих змін, хіба що поставила ряд викликів на які практично неможливо знайти відповіді.

Ніхто не заперечує, що саме трудовий потенціал є основою існування системи як такої, саме місцевий, а не міграційний.

Сучасний розвиток суспільства вимагає освічених, професійних особистостей, які зможуть рухати суспільство вперед. Що ми маємо в сільській системі розселення, де практично нівельовані, або стали недосяжні такі фактори як: загальна і соціальна освіта, кваліфікаційна підготовка, вища освіта, підвищення та поповнення професійних знань, медичне обслуговування, вік працездатної людини, дисбаланс чоловічої та жіночої складової сільського населення, сімейні стосунки, надто вузький спектр професійної діяльності і т. ін. Можна було б дати далі пояснення кожному фактору опираючись на реальний стан, але хотілося б щоб відповідь кожен давав сам як професіонал своєї галузі.

Ситуація склалася занадто складною і потребує негайних спроб вирішити, щоб зберегти систему сільського розселення не стільки як економічну складову, а як скоріше національну, культурну, історичну без чого країна не може мати майбутнього.

Село – елемент розселення, яке повністю залежне від загальних правил існування людства, розвитку технологій, економіки, воно накопичує в собі як свої так і чужі негаразди та переваги, видаючи інколи досягнення в якійсь сфері за культурний або соціальний розвиток, при цьому нехтує своєю історією та культурою. Гадаю за такі роздуми буде багато тих хто не погодиться, але ми перестали оглядатись назад, а всього то необхідно створити умови щоб хоч частково вирішити ті негаразди, які були перераховані вище. І розпочати потрібно з соціальної сфери, обслуговування населення, а працювати сільське населення завжди вміло і хотіло.

Нова система, яка запропонована в системі обслуговування по суті нічим не відрізняється від тієї яка на сьогодні зазнала тотальної руйнації. В організацію закладено знову систему радіусів доступності тільки менш продуману ніж вона формувалась роками. Відокремлені елементи соціально-культурного обслуговування змушують людину отримувати послуги часто на значному віддаленні відокремлені за вузькою спеціалізацією. [19, 20, 18] Якимось за «дужки» виноситься транспорт, вік, можливості, робота та багато іншого.

Тому, звичайно перш ніж заявляти про зміни потрібно було б провести повний аналіз як самої системи соціального та культурного обслуговування так і скласти реєстр об'єктів громадського призначення з оцінкою їх необхідності.

Ми спішимо робити зміни, вносячи якесь віртуальне покращення, приймаючи за відлік той час в якому знаходилось і часто навіть не задумуємось, а те що ми приймали вчора ми виконали чи ні, і який від нього результат. Соціально-культурна сфера не може встигнути за технічним прогресом, який вимірюється інколи кількома роками, життя людини більш

повільне і потребує свого особливого темпу. Саме цей темп і повинна забезпечувати система соціально-культурного та побутового обслуговування.

Звичайно окремі об'єкти системи, які існують не завжди можуть задовільнити потреби людини через їх вузькопрофільність, недостатню оснащеність, відсутність професійного надання послуг тощо, потребують трансформації.

Такою трансформацією можуть стати комплексні громадські простори, які будуть акумулювати в собі максимум необхідних послуг для задоволення сучасних потреб в різних сферах медицини, освіти, відпочинку, культури, спорту та іншого.

Для створення таких комплексів необхідно: провести історичну періодизацію розвитку і формування самої системи громадських просторів (громадських споруд соціально-культурної сфери і т. ін.); визначити соціальні особливості на всіх рівнях системи розселення (територіальна громада, район, регіон); сформувати та систематизувати основні типологічні комплекси багатофункціональних сільських громадських просторів (в основі сучасні вимоги); розробити гнучку типологічну схему багатофункціональних громадських просторів, виходячи не тільки з нормативних вимог, а і з історично закладених соціальних, культурних, традиційних особливостей.

Як вихідний результат пропозиція класифікації багатофункціональних просторів, які могли б суміщати в собі освітні, культурні, спортивні, медичні та інші функції спілкування. Якщо повернутись до історії, то саме простір для спілкування людей був центром навколо якого формувалось населення, а інколи і хуторні поселення. Взагалі громадський простір сільських систем в різні часи віддавався перевазі якоїсь однієї функції. Довгі часи це були релігійні споруди, які з часом замінили адміністративні та торгові. Сьогодні все більше розвивається культурна функція, особливо за наявності історичного або природного потенціалу.

Велику частку в формуванні громадського простору має займати освітня функція. Ні село, ні створена об'єднана територіальна громада не має, вірніше їм не запропонували більш широкий спектр додаткової освіти, крім загальної середньої, де молодь змогла б застосувати свою активну енергію.

Тому школа стає для громадського простору об'єктом для самореалізації молоді села. Навантаження на школу в сільській місцевості значно більше за міську школу. Саме школа відіграє винятково важливе значення в соціальному житті суспільства села.

Через відсутність широкого спектру майданчиків і об'єктів для урізноманітнення освіти і дитячої активності, школа стає практично єдиним об'єктом для самореалізації і формування дитини, що ідеологічно є великою

відповідальністю. Мабуть ніхто не буде заперечувати, що наявність телебачення, інтернету та інших технічних можливостей не замінять саму соціальну складову навчання та виховання дитини.

В доповнення можна сказати, що саме школа, як єдиний на сьогодні освітній центр в сільській місцевості стає майданчиком для всіх видів освіти, як для дітей так і для дорослих, культурним простором для спільного виховання молоді та життя сільського суспільства. Як показує аналіз, саме в сільських населених пунктах де шкільна освіта на низькому рівні або і відсутня значно більші міграційні процеси. Вже матеріальний стан відходить на друге місце, батьки мігрують до міста з надією покращити освіту своїх дітей. З останніх показників більше 20% міграції саме через цю причину. [12, 18]

В деякій мірі парадигму Дженкса «музей как кафедральный собор» для сільської місцевості можна перефразувати в «школа як собор», тому що саме школа є елементом соціальної активності громадського багатофункціонального простору, де є освіта там є розвиток соціально-культурного життя. [18]

Історія дозволяє визначити кілька періодів формування культурних центрів як в містах так і селах:

- період кінець ХІХ початок ХХ століть (народні будинки, сільські клуби, робочі клуби, будинки культури), окремі елементи громадського простору;

- період 1920-1930-ті роки (спроба за допомогою нової архітектури знайти нове лице поселення, вкладаючи в основу ідеологічну основу «рупор, формування нового суспільства»);

- період 1940-1950-ті роки. Повернення до історизму. Важкий період, який характеризувався спробою хоч в якійсь мірі відновити якість життя за допомогою інтерпретації в архітектурі історичних класичних прийомів. Будівництво сільських клубів, шкіл, лікарень, бібліотек, магазинів направлено на полегшення болю завданого війною;

- період 1960-1980-і роки. Громадська архітектура знову приймає риси індивідуальності, яку поступово замінює функціоналізм. Проте, саме в цей період з'являються центральні площі, які концентрують в собі клуби, будинки, культури, сільські Ради, спортивну сферу, школи тощо;

- період 1990 р. – сьогодення. Отримує новий підйом індивідуальності в громадському секторі, який спонука нові технології, матеріали, відкритість світових зразків та ін. Проте, і надалі значно збільшуються міграційні процеси, які були описані вище.

Нова адміністративна реформа вбачалась як стратегія через місцеве самоврядування знайти методи та перебудувати моделі нових підходів для стабілізації збереження традицій українського села через можливість

формуванню самостійно свою соціальну та громадську думку яка за мету має зберегти традиції, історію, культуру життя жителів села.

Висновок. Історія вітчизняного досвіду побудови громадського простору сільських поселень в Україні дуже багата і різноманітна. Саме громадський простір села на протязі багатьох століть був центром формування гуртування людей в пошуках кращого життя. Вивчення історії формування громадського простору сільських поселень могло б слугувати прикладом побудові міцного фундаменту системи розселення та укріплення українського суспільства. Ми володіємо потужним культурним багатівіковим шаром із якого на жаль сьогодні використовуємо лише простенькі функціональні схеми і примітивні елементи архітектури і що найгірше, пробуємо бездумно переносити іноземні напрацювання, які тільки псують наш шлях розвитку, особливо в сфері виховання суспільства.

Багатофункціональність все більше і більше стає невід'ємною складовою формування громадського середовища.

Поняття «багатофункціональний» передбачає наявність кількох різних функцій, які, будучи незалежні одна від одної можуть формувати спільний простір, знаходитись в суміжних приміщеннях і при цьому взаємодоповнюють один одного утворюючи свого роду суспільний симбіоз системи обслуговування.

Проте, сучасні підходи вітчизняного багатофункціонального будівництва громадських просторів сіл-центрів об'єднаних територіальних громад дозволять сформувати повноцінну соціально-культурну інфраструктуру села.

Список літератури

1. Демин Н.М. Управление развитием градостроительных систем. Киев: Будівельник, 1991. 185 с.
2. Соколов С.М. Благоустройство и планировка сельских населенных мест. Львов, 1975. 64 с.
3. Моисеева С.Б. Общественный центр – ведущий архитектурный ансамбль поселка: сб. науч. трудов Планировка и застройка сельских населенных мест: в помощь проектировщику-градостроителю. Киев: Будівельник, 1972. С. 28-32
4. Маханько Б.А. Архитектурно-планировочная структура общественных центров сельских поселков. М.: Стройиздат, 1982. 109 с.
5. Краснова Н.М. Типи та форми сільських поселень на Україні: навч.-метод. посіб. Луганськ: Знання, 2007. 76 с.

6. Зенькович Г.Б. Сельские клубные здания за рубежом: сб.науч.трудов Планировка, застройка и благоустройство сел Украинской ССР. Киев: Будівельник, 1981. С. 57-64.
7. Делеур Г.А. Архитектура села. Планировка и застройка. Киев: Будівельник, 1979. 200 с.
8. Гуменюк В.І. Земельна реформа: правові аспекти. Київ: Концерн, 2005. 368 с.
9. Гурулев О.К. Традиции и современность в архитектуре села. М.: Стройиздат, 1982. 144с.
10. Габрель М.М. Просторова організація містобудівних систем. Київ: Видавничий дім А.С.С., 2004. 246 с.
11. Білоконь Ю.М. Регіональне планування. Теорія і практика. Київ: Логос, 2003. 246 с.
12. Бистряков Г.К. Архітектурно-просторова організація сіл. Питання реконструкції. Київ: Будівельник, 1991. 98 с.
13. Фомін І.О. Основи теорії містобудування: підручник. Київ: Наукова думка, 1997. 191 с.
14. Ходюк Н.В. Формирование архитектурно-планировочной структуры агропромышленных сел Украины: автореф.дис. на здобуття наук. ступеня к.арх. Киев, 1987. 23 с.
15. Шулик В.В. Методологічні основи формування рекреаційних систем в Україні: автореф.дис. на здобуття наук. ступеня д.арх. Харків, 2008. 26 с.
16. Яценко В.О. Процес руйнування систем сільського розселення та села, як стала аграрної політики в Україні: наук.-техн. зб. Сучасні проблеми архітектури та містобудування. Київ: КНУБА, 2014. Вип. 37. С. 307-313. ISSN 2077-345S.
17. Яценко В.О. Трудовий потенціал сільського розселення, його стан і перспективи: наук.-техн. зб. Містобудування та територіальне планування. Київ: КНУБА, 2014. Вип. 53. С. 594-600. ISSN 2076-815X.
18. Степанюк А.В. Архітектурно-планувальна реконструкція центральних сіл первинної системи розселення. Львів: НВФ «Українські технології», 2012. 272 с.
19. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», 1997.
20. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», №57- VIII від 05.02.2015. Електронний ресурс: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.

д.арх., доцент **Яценко В.А., Короткова Т.М.,**
д.т.н., профессор **Сынгаевская А.И.,**
Киевский национальный университет строительства и архитектуры

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ СЕЛЬСКОЙ ОБЩЕСТВЕННОЙ СРЕДЫ В ПРОЦЕССЕ АДМИНИСТРАТИВНОЙ РЕФОРМЫ

В статье рассмотрена и сделана попытка обратить внимание на один из самых важных элементов системы расселения, это общественное пространство сельских поселений, которое сегодня представляется многофункциональными комплексами в соответствии с новыми требованиями административной реформы.

Именно недостаточное внимание к формированию общественной среды села стало одной из причин миграционных процессов село-город. В статье акцентированы некоторые из причин, которые являются ключевыми. Монопрофильность отдельных объектов обслуживания не отвечает потребностям населения, поэтому новая административная реформа ставит своей целью создать на основе сел-центров объединенных территориальных обществ полный комплекс полипрофильной системы организации обслуживания населения. Предложена историческая типологическая система формирования сельской общественной среды за последнее столетие в Украине.

Ключевые слова: система расселения; село; комплекс; общественная среда; административная реформа; территориальное сообщество.

Doctor of Architecture, associate professor **Yatsenko Viktor,**
assistant **Korotkova Tatyana,**
doctor of Technical Sciences, Professor **Synhayivska Oleksandra,**
Kiev National University of Construction and Architecture

PECULIARITIES OF FORMATION OF RURAL PUBLIC ENVIRONMENT IN THE PROCESS OF ADMINISTRATIVE REFORM

The article considers and attempts to draw attention to one of the most important elements of the settlement system, which is the public space of the village, which is represented by multifunctional complexes in accordance with the requirements of administrative reform.

Versatility is becoming more and more an integral part of shaping the community. The concept of "multifunctional" implies the presence of several different functions, which, being independent of each other, can form a common

space, be in adjacent rooms and complement each other, forming a kind of social symbiosis of the service system.

Insufficient attention to their formation is one of the reasons for rural-urban migration processes. The article emphasizes some of the main reasons. The mono-profile of individual service facilities does not meet the needs of the population, so the new administrative reform aims to create a complete set of multi-profile system of public service organization on the basis of village centers of the united territorial communities. The historical typological system of formation of rural public environment for the last century in Ukraine is offered.

The selection of individual periods is characterized by a system of criteria according to which the public environment was formed in rural settlements. According to the authors, one of the criteria is the reflection of the public environment in the preserved architectural structures.

The article draws attention to the powerful cultural centuries-old potential of the settlement system of Ukraine and only a small percentage of it we use, losing a number of historical, cultural and ethnic heritage. The new administrative-territorial reform is aimed at involving local self-government not only to preserve, but also to actively develop new concepts and strategies for economic growth of united territorial communities.

Keywords: settlement system; village; complex; public environment; administrative reform; territorial community.

REFERENCES

1. Demyn, N.M. (1991), *Upravlenye razvytyem hradostroytelnykh system*. Budivelnik, Kyev, 185 p. {in Ukrainian}
2. Sokolov, S.M. (1975), *Blahoustroistvo y planirovka selskykh naseleennykh mest*. Lvov, 64 p. {in Ukrainian}
3. Moyseeva, S.B. (1972), *Obshchestvennyi tsentr – vedushchyi arkhytekturnyi ansamy poselka: sb.nauch.trudov Planirovka y zastroika selskykh naseleennykh mest: v pomoshch proektyrovshchyku-hradostroyteliu*. Budivelnik, Kyev, P. 28-32 {in Ukrainian}
4. Makhanko, B.A. (1982), *Arkhytekturno-planirovochnaia struktura obshchestvennykh tsentrov selskykh poselkov*. Stroiyzdat, M., 109 p. {in Russia}
5. Krasnova, N.M. (2007), *Typy ta formy silskykh poselen na Ukraini: navch.-metod. posib*. Znannia, Luhansk, 76 p. {in Ukrainian}
6. Zenkovych, H.B. (1981), *Selskye klubnye zdanyia za rubezhom: sb.nauch.trudov Planirovka, zastroika y blahoustroistvo sel Ukraynskoii SSR*. Budivelnik, Kyev, P. 57-64. {in Ukrainian}

7. Deleur, H.A. (1979), *Arkhytektura sela. Planyrovka y zastroika*. Budivelnik, Kyiv, 200 p. {in Ukrainian}
8. Humeniuk, V.I. (2005), *Zemelna reforma: pravovi aspekty*. Kontsern, Kyiv, 368 p. {in Ukrainian}
9. Hurulev, O.K. (1982), *Tradytsyy y sovremennost v arkhytekture sela*. Stroiyzdat, M., 144 p. {in Russia}
10. Habrel, M.M. (2004), *Prostorova orhanizatsiia mistobudivnykh system*. Vydavnychi dim A.S.S., Kyiv, 246 p. {in Ukrainian}
11. Bilokon, Yu.M. (2003), *Rehionalne planuvannia. Teoriia i praktyka*. Lohos, Kyiv, 246 p. {in Ukrainian}
12. Bystriakov, H.K. (1991), *Arkhytekturno-prostorova orhanizatsiia sil. Pytannia rekonstruktsii*. Budivelnik, Kyiv, 98 p. {in Ukrainian}
13. Fomin, I.O. (1997), *Osnovy teorii mistobuduvannia: pidruchnyk*. Naukova dumka, Kyiv, 191 p. {in Ukrainian}
14. Khodiuk, N.V. (1987), *Formyrovanye arkhytekturno-planyrovochnoi struktury ahropromyshlennykh sel Ukrayny: avtoref.dys. na zdobuttia nauk. stupenia k.arkh*. Kyev, 23 p. {in Ukrainian}
15. Shulyk, V.V. (2008), *Metodolohichni osnovy formuvannia rekreatsiynykh system v Ukraini: avtoref.dys. na zdobuttia nauk. stupenia d.arkh*. Kharkiv, 26 p. {in Ukrainian}
16. Yatsenko, V.O. (2014), *Protses ruinvannia system silskoho rozslennia ta sela, yak stala ahrarnoi polityky v Ukraini: nauk.-tekhn. zb. Suchasni problemy arkhytektury ta mistobuduvannia*. KNUBA, Kyiv, P. 307-313. ISSN 2077-345S. {in Ukrainian}
17. Yatsenko, V.O. (2014), *Trudovyi potentsial silskoho rozselennia, yoho stan i perspektyvy: nauk.-tekhn. zb. Mistobuduvannia ta terytorialne planuvannia*. KNUBA, Kyiv, P. 594-600. ISSN 2076-815Kh. {in Ukrainian}
18. Stepaniuk, A.V. (2012), *Arkhytekturno-planovalna rekonstruktsiia tsentralnykh sil pervynnoi systemy rozselennia*. NVF «Ukrainski tekhnolohii», Lviv, 272 p. {in Ukrainian}
19. Zakon Ukrainy «Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini», (1997). {in Ukrainian}
20. Zakon Ukrainy «Pro dobrovilne obiednannia terytorialnykh hromad», №57-VIII vid 05.02.2015. Elektronnyi resurs: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/157-19>. {in Ukrainian}